

ALVYDAS NOREIKA

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

VYTAUTAS KAVOLIS: MORALĖ IR MENAS – PRIEŠNUODIS DEMOKRATIJOS NEGALIOMS

Vytautas Kavolis: Morality and Art –
Antidotes Against Vicissitudes of Democracy

SUMMARY

The article deals with the Lithuanian–American liberal activist and scientist Vytautas Kavolis' concept of democracy. It asserts that in approaching the nature of democracy, Kavolis is of opinion that the understanding of democracy as a complex of institutions and procedures is too narrow. First of all, he seeks to enlarge the procedural concept of democracy by two additional factors – democratic moral and aesthetic values. According to Kavolis, democratic moral values guarantee a proper functioning of the democratic political system. Meanwhile, the democratic aesthetic values embodied in artworks create psychological support for democratic institutions and moral values in personalities of citizens. In the view of Kavolis, also, an efficacy in solving practical problems of social life is an important condition of the vitality of the democratic political system. Finally, the article discusses what role the concept of democracy played in the development of Kavolis' general political theory.

SANTRAUKA

Straipsnis skirtas Amerikos lietuvių visuomenės ir mokslo veikėjo Vytauto Kavolio demokratijos koncepcijai aptarti. Teigiama, kad spręsdamas demokratijos prigimties klausimą, Kavolis laikosi nuostatos, jog demokratijos kaip institucijų ir procedūrų komplekso supratimas yra per siauras. Institucinę demokratijos sampratą jis papildo dviejų rūšių veiksniais – moralinėmis ir estetinėmis vertybėmis. Esą moralinės vertybės užtikrina tinkamą demokratiškas institucijų funkcionavimą, o mene įkūnytos estetinės vertybės – emocijų demokratiškas institucijų bei jas grindžiančių moralinių vertybių palaikymą. Be to, tarp reikšmingų demokratijos gyvybingumo sąlygų Kavolis nurodo ir jos gebėjimą efektyviai spręsti praktines socialinio gyvenimo problemas. Straipsnyje įrodinėjama, kad minėta demokratijos koncepcija suvaidina lemiamą vaidmenį Kavoliui plėtojant savo bendrąją politinę teoriją. Remdamasis ja, mąstytojas išskiria politinį ir kultūrinį liberalizmą.

RAKTAŽODŽIAI: Vytautas Kavolis, lietuviškasis liberalizmas, demokratija, moralė, politikos estetizacija.

KEY WORDS: Vytautas Kavolis, Lithuanian liberalism, democracy, morality, aesthetization of politics.

Dainuojančios revoliucijos metu Lietuva ryžtingai pasuko liberaliosios demokratijos keliu. Rengė demokratinius rinkimus, formavo demokratines politines institucijas, parengė ir įtvirtino Konstituciją, kuri kiekvienam piliečiui garantavo neatimamas, „prigimtinės“ žmogaus teises, siekė liberalizuoti ne tik politinę, bet ir kitas socialinio gyvenimo sferas. Liberalios-demokratinės institucijos ir procedūros egzistuoja iki šiol, tačiau ar galima sakyti, kad jos visiškai garantuoja demokratinį procesą – platų ir nesumeluotą piliečių įsitraukimą į valstybės ir visuomenės reikalų tvarkymą? Daugelis atsakytų, kad ne. Be abejo, tokį pat atsa-

kymą greičiausiai išgirstume ne tik Lietuvoje, bet ir kitose postkomunistinėse šalyse. Tad nieko keista, kad jau kokius 15 metų galime stebėti Lietuvoje ir kitose valstybėse aiškius nusivylimo demokratija ženklus ar, kaip Rusijos ir kai kurių kitų šalių atveju, regresą nuo liberaliosios demokratinės santvarkos į autoritarinę ar pusiau autoritarinę valdymo būdą.

Akivaizdu, kad demokratinų institucijų ir procedūrų nepakanka demokratijai veikti visa jėga. Tačiau ko dar reikia? Atsakymo į šį klausimą ieškosime pasitelkę vieno iškiliausių lietuvių liberalios minties atstovų Vytauto Kavolio demokratijos koncepciją.

DEMOKRATIJA IR MORALĖ

Savo ištakomis Kavolio demokratijos koncepcija siekia pokario lietuvių išeičioje vykusį vadinamąjį ginčą dėl liberalizmo. Ginče dalyvavo tokie lietuvių visuomenės ir kultūros veikėjai kaip Henrikas Blazas, Juozas Girnius, Julius Algirdas Greimas, Jonas Grinius, Stasys Yla, Julius Kaupas, Vytautas Kavolis, Antanas Maceina, Bronys Raila, Vincas Trumpa ir daugelis kitų. Nuo 1947 iki 1957 m. jie aiškinosi, kaip apibrėžti tikrąją liberalizmo esmę bei liberalizmo ir bolševizmo santykius, paliesdami daugybę papildomų klausimų. Mūsų nagrinėjamos temos požiūriu svarbu tai, kad ieškant tikrosios liberalizmo esmės, svarstoma ir demokratijos problema.

Ginčo dėl liberalizmo kontekste demokratijos klausimas iškyla neatsitiktinai. Mat didelė dalis ginčo dalyvių laikosi pozicijos, kad būtent demokratinė politinė santvarka, o ne kokia nors būtis

teorija ar laisvoji rinka, sudaro tikrąją liberalizmo esmę. Pavyzdžiui, Kaupas, prieštaraudamas filosofo Maceinos tvirtinimui, kad liberalizmas yra ateistinė pasaulėžiūra, teigia:

Liberalizmo ideologija, kaip žinoma, nėra jokia religija – tai tėra valstybės teorija, pastačiusi centre laisvą ir neapspręstą žmogų. Suprantama, kad liberalizmas, skelbiantis valstybės nepasaulėžiūriškumą, negalėjo turėti vienokios ar kitokios nuomonės apie Dievą, apie pomirtinį gyvenimą ir apie žmogaus išganymą. Tai yra religijos uždavinys, ir liberalizmas jį palieka religijai (Kaupas 1948: 421).

Todėl nieko keista, kad ginčo dalyviai savo dėmesį sukcentruoja į demokratijos apibrėžimą. Mat jų mąstymo kontekste nuo jo priklauso ir tai, kaip bus suprastas pats liberalizmas.

Gilinantį į tai, kas yra demokratija, ginčo dalyvių nuomonės išsiskiria dėl

jos prigimties. Jie nesutaria, ar demokratiją būtina suprasti tik siaurai instituciskai, ar pripažinti ją turint ir tam tikrą moralinį turinį. Vieni jų, kaip kad minėtas Kaupas, pasirenka pirmąjį variantą ir teigia, kad demokratija neimplikuoja jokių išankstinių vertybinių nuostatų. Esą ją sudaro tik institucijos ir procedūros. Antri diskutantai teigia, kad už formalaus demokratijos aspekto slepiasi tam tikros moralinės vertybės, kurios ir apibrėžia tikrąją jos esmę. Turbūt ryškiausiai šią poziciją reprezentuoja filosofas Girnius. Jis įrodinėja, kad institucinis demokratijos supratimas yra nepakankamas. Esą jį būtina papildyti etiniu matmeniu. Girnius tvirtina:

Kiekvienam žmogui pagarba, apykanta net priešui, sąžinės laisvės viešajame gyvenime respektas yra didelės moralinės vertybės. Jos yra pagrindu, įgalinančiu toje pat erdvėje gyventi be tarpusavio vieni antrų prievartavimo. Kur šios vertybės išblėsta, ten ir pati demokratinė santvarka neišvengiamai išsigimsta į daugumos diktatūrą, galinčią būti tokią pat brutalią, kaip ir mažumos diktatūra (Girnius 1956: 164).

Ginče dėl liberalizmo Kavolis dalyvauja praktiškai nuo pat jo pradžios. Siekdamas apibrėžti liberalizmo esmę, jis pasisako ir demokratijos klausimu. Atsakydamas į šį klausimą, Kavolis palaiko Girniaus ginamą vertybinę demokratijos sampratą:

Demokratija, žinia, turi savo formą ir turinį. Pirmoji išreiškiamą balsavimais, valdžios funkcijų padalinimais ir tarpusavio kontrole, įvairių laisvių konstituciniais užtikrinimais... Demokratijos turinys slypi tam tikrose vertybėse, dėl kurių dauguma mūsų sutaria ir vertina. Viena tų

vertybių yra, sakysime, tikėjimas, kad žmogus pakankamai inteligentiškas būti laisvas, turėti galimybės pačiam siekti savo gerovės; kad gera sau pačiam nustatyti kelius, kuriais siektina savo „laisvės“ (Kavolis 2006 (1953): 149).

Būtina pažymėti, kad demokratijos skaidymas į formą ir turinį turės lemiamą poveikį bendrajai Kavolio politinės teorijos raidai. Šių dviejų aspektų išskyrimas leis Kavoliui mąstyti apie dvi liberalizmo atmainas – *politinį* ir *kultūrinį liberalizmą*. Politinį liberalizmą jis apribos politinėmis demokratinėmis institucijomis (valstybe), o demokratijos turinį sudarančias moralines vertybes priskirs kultūriniam liberalizmui. Pirmąsias liberalizmo skaidymo į minėtas atmainas užuomazgas aptinkame jau 1956 m. publikuotame Kavolio straipsnyje „Laisvės paradoksas“. Šiame straipsnyje kalbama apie *formalųjį* ir *substancialųjį liberalizmą*, iš kurių pirmasis iš principo atitinka tai, kas vėliau bus pavadinta politiniu liberalizmu, o antrasis – kultūrinio liberalizmu. Esą formaliajam liberalizmui visada rūpėjo tik užtikrinti žmogui laisvę, neklusiant, koku tikslu ji bus panaudota. Tuo tarpu esą antroji „liberalinė srovė negalėjo neklausti: Koksai laisvės tikslas? – ir negalėjo atsisakyti nuo žmonėms suteiktos laisvės vertinimo pagal tai, kiek jos vaisiai atitiko jos pažadą ir tikslus. Laisvė šiems liberalams nebuvo panaši į žuvų nardymą vandeny, bet žmogiškas veikimas, nukreiptas į žmogaus pasirinktas vertybes. Laisvė buvo tik tiek vertinama, kiek ji padėjo žmogui būti žmogumi“ (Kavolis 2006b (1956): 222).

Kokias tiksliai moralines vertybes savyje slepia demokratija, tampa ilgalaikių

Kavolio svarstymų objektu. Galutinis šių svarstymų rezultatas – *liberaliosios-demokratinės moralinės kultūros* koncepcija (Kavolis 1993a (1979); Kavolis 1993b; Kavolis 2011 (1992)).

Kavolio teigimu, liberaliają-demokratinę moralinę kultūrą sudaro ištisas idėjų ir institucijų kompleksas:

- 1) *tvarkos koncepcija*, kurioje nusakomas ontologinis moralinio poelgio kontekstas;
- 2) *blogio samprata*, kurioje išsakomas požiūris į blogio kilmę, raidą ir jo įveikimo būdus;
- 3) *moralinio veiksmo esmės samprata*, kuri pateikia kriterijus, leidžiančius atskirti, kurie poelgiai yra moralūs, nemoralūs ar moraliniu požiūriu neutralūs;
- 4) *žmogaus moralinių galimybių ir ribotumų samprata*, kurioje nusakoma moralinė žmogaus prigimtis ir jos kaitos galimybės, įvertinami moraliniai individų sugebėjimai ir nustatomas moralinės autonomijos laipsnis;
- 5) *santykio su kitais individualiais samprata*, kurioje sprendžiamas individo ir kolektyvo santykio klausimas ir apibrėžiama pareigų kitiems apimtis;
- 6) *atsakomybės lokalizavimo samprata*, kurioje nustatoma, kas atsakingas už nemoralius poelgius ir kas yra moralinio suteršimo ar kaltės šaltinis;
- 7) *moralinės kultūros veiklos visuomenėje koordinavimo aparatas*, kurio paskirtis – saugoti moralinės kultūros autonomiją ir jos funkcionavimui suteikti nuoseklumo.
- 8) *moralizavimo sistemos*. Jei ne pastarosios, tai moralinės kultūros pagrindą sudarančios idėjos apie tvarką, blogį, moralinį elgesį, žmogaus moralines

galimybes, santykį su kitais individualiais ir moralinę atsakomybę liktų tik teorine konstrukcija. Naudodamasi moralizavimo sistemomis, moralinė kultūra siekia paskatinti ar priversti savo sekėjus, kad šie mintimis ir poelgiais atitiktų jos keliamus reikalavimus.

Liberaliosios-demokratinės tvarkos koncepcijos pagrindą sudaro tvarkos kaip spontaniškos gamtos samprata. Joje plėtojamas tikimybinis tikrovės supratimas: nepripažįstami jokie nekintami gamtos dėsniai, daiktų esmės ir procesų nepertraukiamumas. Kaip nurodo Kavolis, „grynai spontaniškoje gamtoje nėra pamato bet kokio pobūdžio kategoriškiems sprendimams ar tikrumui dėl pokyčių krypties. Reiškiniai suvokiami kaip nenutrūkstamai išsibarstę – ne kaip savaimingos (ir šia prasme „dieviškos“) „substancijos“, bet kaip nematomai mažų dalelių atsitiktiniai junginiai ar viena į kitą prasiskverbianti „jėgos“ ar „srautai“ – be identifikuojamo taško erdvėje ar laike, per kurį būtų galima nubrėžti griežtai skiriančią ribą arba (sąmoningų reiškinių atveju) kuria reikėtų tikėtis „atgimimo“. Esys, suvokiamas kaip spontaniškos gamtos komponentai, įmanoma šiek tiek (laikiniškai) „pagerinti“, bet tik ne „atpirkti“ ar radikaliai pakeisti iš „smukusių“ į „kilnius“ ar iš „beprasmių“ į „prasmingas“ (Kavolis 1998 (1974): 189–190).

Pagal liberalųji-demokratinį supratimą, blogis iš esmės atsiranda dėl proto stokos (beprotybės), neteisingo naudojimosi juo (nežinojimo, išankstinio nusistatymo, moralinio bailumo) ar laisvės naudotis savo protu trūkumo (priespaudos, viešpatavimo, žmogaus teisių nei-

gimo). Liberalios reagavimo į minėtus blogio šaltinius priemonės – tai psichiatrija (jos tikslas – nustatyti, ar žmogus yra pakankamai psichiškai sveikas, kad galėtų būti laikomas atsakingas už savo veiksmus), universalus švietimas (protinių sugebėjimų, nuo kurių priklauso moralinis pasirinkimas, lavinimas) ir įstatymais besivadovaujanti demokratija. Kiekviena iš liberalių priemonių siekiama sustiprinti individų sugebėjimą naudotis savo protu siekiant pačių įvairiausių individualiai ar kolektyviai pasirinktų tikslų.

Apibrėžiant moralinio veiksmo esmę liberaliojoje-demokratinėje kultūroje į pirmą vietą iškeliamas individualus protas ir jo išsipareigojimas universalioms taisyklėms. Kavolis rašo: „Liberaliojoje moralinėje kultūroje pirmenybė gali būti teikiama arba taisyklėms (universalus įstatymo), arba individualiai sąžinei (kurią vis dėlto <...> linkstama suvokti kaip taisyklių, privalančių būti universaliosiomis, davėją, kantiškąją „kategorinių imperatyvų“ atradėją“ (Kavolis 1993b: 67). Tad, pagal šią kultūrą, blogas poelgis bus tas, kuris prieštarauja individualiam protui ir jo išsipareigojimui paties sukurtai universaliai taisyklei, o geras – kuris sutinka su jais.

Moralinių galimybių ir ribotumų atveju liberaliojoje-demokratinėje kultūroje pabrėžiamas „neišnaikinamo blogio nebuvimas žmogaus prigimtyje“, „individų moralinių gebėjimų lygybė“ ir „moralinis pasitikėjimas savimi“ sprendžiant etines problemas ar, kitaip sakant, moralinė autonomija. Būtina pažymėti, kad, apskritai paėmus, liberaliojoje-demokratinėje moralinėje kultūroje kalbėti apie

žmogaus prigimtinį gerumą ar blogumą yra sudėtinga. Mat, kaip teigia Kavolis, šiai kultūrai būdingoje tvarkos sampratoje „spontaniškai natūralus polinkis nėra moralinis blogis, kurį reiktų drausti ir malšinti, tačiau jis gali būti keistenybė, natūrali deformacija, į kurią galima vėpsoti ir rodyti gamtos išdaigų parodoje. Spontaniškoje gamtoje polinkiai neturi jokios pastovios reikšmės, o kartu neturi jokių teisių ar išsipareigojimų“ (Kavolis 1998 (1974): 192). Tad ir įgimtas žmogaus protingumas – labiausiai sureikšmintas polinkis liberaliojoje-demokratinėje kultūroje – ar jo trūkumas neturėtų būti vertinami etiniais terminais.

Liberaliojoje-demokratinėje kultūroje apibrėžiant individo ir kolektyvo santykį, pirmenybė teikiama individui. Kolektyvas traktuojamas kaip išvestinė tikrovė, kylanti iš individų laisvanoriškų veiksmų. Atitinkamai, individo teisės laikomos pirmesnėmis už pareigas kitiems individams. Pareigos kitiems individams gali būti apibrėžiamos dvejopai: arba visų be išimties individų atžvilgiu galioja vienodos pareigos (universalizmas), arba pareigos savo grupės nariams yra svarbesnės už pareigas likusių individų atžvilgiu (partikuliarizmas). Liberaliojoje-demokratinėje kultūroje pasirinkamas pirmasis variantas.

Atsakomybė už nedorus poelgius liberaliojoje-demokratinėje kultūroje priskiriama atskiram individui. Tačiau pastarasis turi atsakyti tik už tuos poelgius, kuriuos pats laisvai pasirinko atlikti; taip pat „žmogus laikomas atsakingu, jei nenumatė savo veiksmų tikėtinų padarinių, netgi savo kalbėjimo pasekmių, tolesniam įvykių plėtojimuisi“ (Kavolis 1993b: 71).

Savo veiklą liberali-demokratinė kultūra koordinuoja per savo narių viešąsias diskusijas. Kad paskatintų savo sekėjus vadovautis jos pagrindą sudarančiomis moralinėmis idėjomis, liberalioji-demokratinė moralinė kultūra pasitelkia tokias moralizuojančias priemones kaip švietimas, teismai, laisvanoriškos organizacijos, kultūrinė prielaida apie individo sugebėjimą valdyti save, psichiatrinės procedūros, socialinis mokslas, tiriamoji žurnalistika ir moralizavimo metodai, derinantys empirinę ekspertizę su įvairiomis etinėmis perspektyvomis.

Būtina pažymėti, kad nurodytos ypatybės būdingos liberaliajai-demokratinei moralinei kultūrai kaip idealiajam tipui, o toks tipas egzistuoja tik grynojo mąstymo srityje, bet ne realiame gyvenime. Istorijoje

je ji paprastai pasirodo negrynu pavidalu – perėmusi iš kitų moralinių kultūrų atskirus jų elementus – idėjas ar koordinavimo bei moralizavimo mechanizmus.

Tad Kavolis iki gyvenimo galo neišsižada XX a. šeštajame dešimtmetyje suformuluotos prielaidos apie moralinius demokratinės politinės santvarkos pagrindus. Jis nuosekliai laikosi pozicijos, kad demokratija, taip pat su ja tapatinamas politinis liberalizmas, suponuoja atitinkamas moralines vertybes, kurių išsižadėdama rizikuoja prarasti ir savo tikrąją esmę.

Vis dėlto svarstydamas apie demokratijos pagrindus, Kavolis vien morale neapsiriboja. Apie dar vienus jos pamatus lietuvių liberalą priverčia susimąstyti jo akademinės studijos.

DEMOKRATIJA IR MENAS

Studijuodamas Wisconsin, Chicagos ir Harvardo universitetuose, o paskutiniajame vėliau ir dėstydamas bei rengdamas disertaciją *The Failures of Totalitarian Socialization: A Theoretically Oriented Case Study of the East German Socialization System (Totalitarinės socializacijos nesėkmės: teoriškai orientuota Rytų Vokietijos socializacijos sistemos atvejo studija)*, kurią apgyvenė 1960 m., Kavolis gilinasi į socialinę psichologiją bei atskirą jos šaką politinę psichologiją. Tuo metu abiejose jose vyrauja *neofroidistinis požiūris*. Tarp žymiausių šio požiūrio praktikuotojų politinės psichologijos srityje atrandame tokius mokslininkus kaip Erichas Frommas, Davidas Riesmanas, Margaret Mead, Jeffrey'is Goreris, Alexas Inkelesas, Theodoras Adorno, Zevedei Barbu bei Gabrielis A. Almondas.

Iš neofroidizmo Kavolis perima nuostatą, kad bet kokia politinė sistema yra paremta psichologinėmis, dažniausiai neįsisąmonintomis, prielaidomis, ir ją pritaiko svarstymams apie demokratiją. Remdamasis šia nuostata, psichologinius veiksnius jis laiko reikšmingesniais už moralines vertybes ieškant tinkamo demokratijos pagrindimo būdo. Straipsnių rinktinės *Lietuviškasis liberalizmas*, kuri pasirodė 1959 m., jau rimstant ginčo dėl liberalizmo sukeltoms bangoms, pratarėme Kavolis rašo:

PERŽVELGUS ŠIOS KNYGOS (didžiosios raidės Kavolio – *A. N. past.*) puslapius, akivaizdu, kad liberalizmas buvo nagrinėtas kaip daugiasluoksnė sąvoka. Savime išsiskiria keturios analizės plotmės. Dar svarbiau: jos susisieja tarpusavio priklausomybės ryšiais, tapdamos inte-

lektualine sistema su savita gelmės dimensija, siekiančia pačių asmenybės pagrindų, su specifine istorine paskirtimi, su būdingomis humanistinėmis elgesio normomis ir su visai konkrečiais politinės bei socialinės veiklos užsimojimais.

Giliausioji iš šių plotmių liečia psichologinę **asmenybės sąrangą** (paryškimas Kavolio – *A. N. past.*), kurią turime galvoje, kai kalbame apie žmogaus „liberalumą“ (Kavolis 2008a (1959): 22–23).

Kaip matome, psichologiniai veiksniai, „liberalumas“, yra traktuojami kaip fundamentaliausi politinio liberalizmo bei su juo tapatinamos demokratijos institucijų pagrindai, o moralinės vertybės, „humanistinės elgesio normos“, – kaip labiau paviršiniai pamatai.

Turbūt plačiausiai psichologinių demokratijos, o kartu ir politinio liberalizmo, pagrindų idėją Kavolis išplėtoja savo vaizduojamojo meno sociologijoje. Į pastarąjį tyrimų lauką lietuvių liberalus mąstytojas pasuka apgynęs daktaro disertaciją. Pirmasis straipsnis moksliniame žurnale šia tema pasirodo 1963 m., o, kaip nurodoma Kavolio intelektualinėje autobiografijoje (Kavolis 2000 (1992): 19), liaujamasi į ją gilintis 1974 m. Per šį laikotarpį publikuojama daugybė straipsnių ir jų pagrindu parengiamos dvi monografijos: *Artistic Expression – A Sociological Analysis (Meninė išraiška – sociologinė analizė)* (Kavolis 1968) ir *History on Art's Side: Social Dynamics in Artistic Efflorescences (Istorija meno pusėje: socialinė meno suklestėjimo dinamika)* (Kavolis 1972).

Kavolio vaizduojamojo meno sociologija plėtojama dviem kryptimis. Pirma, nagrinėjama, kokį poveikį meninei išraiškai ir meno turiniui daro įvairūs socialiniai bei kultūriniai veiksniai. Šiuo atveju

siekiami atrasti koreliacijas tarp konkrečių socialinių ir kultūrinių veiksnių ir meninės išraiškos formų bei vaizdinių, ir ne bet kokias, o tokias, kurios galiotų nepriklausomai nuo vietos ir laiko. Antra, aiškinamasi, kaip sociokultūrinė tikrovė ir jos dinamika veikia meninės išraiškos formų tobulumą, ar, Kavolio žodžiais tariant, *meninį kūrybiškumą*.

Straipsnyje svarstomos temos požiūriu svarbu tai, kad tarp Kavolio nagrinėjamų vaizduojamojo meno determinantų atrandame ir veiksnius, susijusius su demokratija: *demokratinės politinės sistemos, demokratinės vertybinės orientacijos ir demokratinį valdžios sklaidos procesą* (Kavolis 1968: 26–40). Tariama, kad demokratinės politinės sistemos koreliuoja su tokiomis meninės išraiškos formomis, kaip neformalus spontaniškumas (*informal spontaneity*), šlovinamo objekto nebuvimas (*lack of tendencies toward glorification of subject matter*), egalitarinis sudedamųjų meno kūrinio dalių traktavimas (*equalitarian treatment of the parts of a work*), kuris pasireiškia tuo, kad visos dalys vaizduojamos kaip lygiavertės ir nei viena neišskiriama iš kitų, bei pirmenybės teikimas spalvai, o ne linijai. Tokios išraiškos formos būdingos Europos paleolito medžiotojų piešiniam, Senovės Graikijos skulptūrai, XV a. flamų dailei (pavyzdžiui, Boschui ir Bruegheliui) bei visam natiurmorto žanrui. Teigiama, kad demokratinės vertybinės orientacijos mene dažniausiai pasireiškia spontanišku spalvos naudojimu, subjektyvizmu bei figūrų nereguliarumu (fovizmas). Taip pat demokratinės vertybinės orientacijos įkūnija miesto bei vidurinėsios klasės menas, kuriam būdingi neharmoningi

bei heterogeniški stiliai, kaip kad natūralizmas, impresionizmas bei romantizmas. Galiausiai esą demokratinis valdžios sklaidos procesas, kurio metu padidėja politinius sprendimus priimančių žmonių skaičius, susijęs su nevaržomomis subjektyvistinėmis stilistinėmis tendencijomis vaizduojamajame mene.

Demokratijos ir meno koreliacijas Kavolis dar labiau išryškina atkreipdamas dėmesį į tai, kad nedemokratiniai (autoritariniai) veiksniai koreliuoja su priešingomis meninės išraiškos priemonėmis: *autokratinės politinės sistemos* – su formaliu griežtumu (*formal rigidity*), šlovinamo objekto buvimu, kurio vienas iš aspektų yra monumentalizmas (*monumentalism*), hierarchiniu sudedamųjų meno kūrinio dalių traktavimu ir pirmenybės teikimu ne spalvai, bet linijai (feodalinės visuomenės menas, Vakarų Europos absoliutizmo klasicizmas, nacistinės Vokietijos pseudoklasicizmas, rusų konstruktyvizmas, stalinistinio laikotarpio Sovietų Sąjungos akademinis natūralizmas); *autoritarinės vertybinės orientacijos* – su formaliu griežtumu, figūrų reguliarumu ir konvencionalia stilizacija (valstiečių ir feodalinis menas); *valdžios koncentracijos padidėjimas* – su formaliu griežtumu, standartiškumu ir monumentalumu.

Koreliacijų tarp politinių veiksnių ir meninės išraiškos formų bei vaizdinių nustatymas nėra savitiksliis dalykas. Tariaama, kad šios formos bei vaizdiniai įkūnija konkrečias socialinių grupių emocines nuostatas į konkrečius politinius veiksnius, o įkūnydami įgyja galią toliau minėtas nuostatas reguliuoti – palaikyti, stiprinti, fokusuoti bei diegti tuo-

se individuose, kurie jomis dar nepersiėmę. Meno kuriamas emocinis palaikymas ar nepalaikymas politiniams dariniams bei procesams turi lemiamos reikšmės. Kavolis rašo:

Jei tokie ryšiai tarp politinės struktūros ir meno stiliaus iš tikrųjų egzistuoja, tuomet galima tarti, kad jie turi tam tikrą naudą, ir galbūt ne tik asmenybės sistemoms, sukibusioms su politinėmis struktūromis, bet taip pat ir pačioms politinėms struktūroms. Tam tikrų meninių modelių išpopuliarėjimas gali prisidėti prie politinės tvarkos išlikimo ar jos atstatymo po ištikusios krizės. Galimas meno stiliaus indėlis – sužadindimas ar sustiprinimas vaizduotės polinkių, derančių su psichologiniais tam tikros politinės tvarkos reikalavimais (Kavolis 1968: 38).

Ne ką menkesnį vaidmenį, pagal lietuvių liberalą, menas vaidina ir politinių orientacijų atžvilgiu:

Jei ryšiai tarp meno stiliaus ir politinių sistemų iškelia klausimą apie galimą meno naudingumą politinėms sistemoms, nurodytos sąsajos tarp meno stiliaus ir politinių orientacijų nukreipia dėmesį į galimą meno naudingumą asmenybės sistemai. Gali būti tarta, kad emociškai malonu yra turėti vizualinę erdvę, užpildytą formomis, kurios įtaigauja ar aktyvuoja motyvacijas, grindžiančias politines individo nuostatas. Antra vertus, pats stilius gali būti tokių politiškai reikšmingų motyvacijų formavimo ar modifikavimo priemonė, bent jau grupėse, besidominčiose menu. Suteikdamos pavidalą naujoms vaizduotės užsiėmimų rūšims, meno stiliaus naujovės gali netiesiogiai prisidėti prie naujų politinių orientacijų rūšių atsiradimo, nors menas gali ir nebūti pirminiu šios raidos postūmiu (ten pat: 39).

Tad menas, pasak Kavolio, yra ne šiaip laisvalaikio pramoga ar asmeninės saviraiškos būdas, tačiau potencialiai galinga politinė jėga. Be meno generuojamo emocinio palaikymo negali egzistuoti jokios politinės institucijos ar pažiūrų sistemos. Ignoruodamos meną ir remdamosi vien brutalia jėga ar įpročio galia, jos pasmerktos anksčiau ar vėliau žlugti.

Tai, kas pasakyta apskritai apie meno ir politikos santykius, galioja ir demokratijai. Demokratinės institucijos ir jas grindžiančios vertybinės orientacijos, o tai yra tos pačios minėtos moralinės vertybės, taip pat reikalingos meno kuriamo emocinio palaikymo. Kavolis sako: „Dalinė meno nesėkmė sukurti pasąmoninę paramą demokratinėi tvarkai atsispindi „estetinės opozicijos“ demokratijai reiškinyje. Fašistinio judėjimo Prancūzijoje tyrinėtojas [Williamas R. Tuckeris] pa-

stebi, kad „būtent estetiniam fašizmo patrauklumui buvo skirta mažiau dėmesio, nei jis nusipelno“ (ten pat).

Galiausiai mokslinių tyrimų kontekste Kavolis prieina dar vienos išvados, ko reikia, kad kokia nors politinė sistema sėkmingai egzistuotų. Ši išvada susijusi su politinės sistemos gebėjimu veiksmingai spręsti jai priklausančių individų realaus gyvenimo problemas. Kavolis rašo: „Instrumentinė nesėkmė tampa nuvertinimo veiksmu tada, kai jos poveikį patyrę žmonės pradeda ją interpretuoti kaip „politikos bankrotą“ (Kavolis 1995: 14). Be abejo, šis reikalavimas galioja ir demokratijai.

Apibendrinant galima teigti, kad demokratinė institucijų tinkamą ir patikimą funkcionavimą, pasak Kavolio, lemia dvi sąlygos – demokratinės moralinės ir estetiškos vertybės bei praktinis veiksmingumas.

IŠVADOS

Į straipsnio pradžioje keltą klausimą, ko reikia, kad demokratija veiktų visa jėga, Kavolio demokratijos koncepcija siūlo dvejopą atsakymą. Pirmiausia demokratinės institucijos ir procedūros turi būti paremtos atitinkamomis moralinėmis ir estetinėmis vertybėmis. Demokratinės moralinės vertybės užtikrina tinkamą demokratinė institucijų funkcionavimą, o mene įkūnytos demokratinės estetiškos vertybės – emocijų piliečių pritarimą demokratinėms institucijoms bei jas grindžiančioms moralinėms vertybėms. Antra, demokratija turi pasižymėti gebėjimu efektyviai spręsti piliečiams aktualias praktines problemas. Negebėdama to padaryti, ji rizikuoja

prarasti piliečių pasitikėjimą ir galiausiai žlugti.

Straipsnyje atlikta analizė taip pat atskleidė, kad Kavolio svarstymai apie demokratiją reikšmingi ne tik diagnozuojant bei sprendžiant šiai politinei sistemai išskylančias problemas, bet ir gilinantis į liberaliosios pasaulėžiūros specifiką. Mat remdamasis prielaida, kad demokratija turi ne tik institucinę formą, bet ir vertybinį turinį, Kavolis išplėtoja požiūrį, kad be *politinio liberalizmo*, sutampančio su demokratinėmis institucijomis bei procedūromis, dar egzistuoja *kultūrinis liberalizmas*, kurio pagrindinis rūpestis – moralinių ir estetinių vertybių puoselėjimas.

Literatūra

1. Girnius Juozas. 1956. Liberalizmo klausimu, *Aidai* 4: 158–168.
2. Kaupas Julius. 1948. Kryžkelėje tarp Romos ir Kremliaus: Laiškas dr. A. Maceinai, *Aidai* 19: 418–425.
3. Kavolis Vytautas. 1968. *Artistic Expression – A Sociological Analysis*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
4. Kavolis Vytautas. 1972. *History on Art's Side: Social Dynamics in Artistic Efflorescences*. Ithaca and London: Cornell University Press.
5. Kavolis Vytautas. 1993a (1979). Moralinės kultūros: Žemėlapiai, trajektorijos, įtampos. Gasi-liūnas V. (sud.). *Metmenuų laisvieji svarstymai. 1959–1989: 173–195*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
6. Kavolis Vytautas. 1993b. *Moralizing cultures*. Lanham, New York, London: University Press of America.
7. Kavolis Vytautas. 1995. Krizės asmenybė, Naujokaitis R. (vert.), Kavolis V. *Kultūrinė psichologija: 11–22*. Vilnius: Baltos lankos.
8. Kavolis Vytautas. 1998 (1974). Tvarkos paradigmos: gamta, fabrikas, menas, Gelūnas A. (vert.), Kavolis V. *Civilizacijų analizė: 183–214*. Vilnius: Baltos lankos.
9. Kavolis Vytautas. 2000 (1992). Nuo dailės sociologijos iki moralinių kultūrų, Kavolienė R., Kuolys D. (sud.). *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos: 15–31*. Vilnius: Baltos lankos.
10. Kavolis Vytautas. 2006a (1953). Ideologijos ir visuomeniškumas, Aleksandravičius E., Dapkutė D. (sud.). Kavolis V. *Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965): 149–153*. Vilnius: Versus Aureus.
11. Kavolis Vytautas. 2006b (1956). Laisvės paradoksas, Aleksandravičius E., Dapkutė D. (sud.). Kavolis V. *Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965): 219–229*. Vilnius: Versus Aureus.
12. Kavolis Vytautas. 2008a (1959). Vincui Kudirkai prisiminti, Kavolis V. (sud.). *Lietuviškasis liberalizmas: 19–29*. Vilnius: Versus aureus.
13. Kavolis Vytautas. 2011(1992). Moralinė kultūrų elementai, Bacevičiūtė D. (vert.), *Athena: filosofijos studijos 7: 63–77*.